

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

ІЛЬКОВ В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
загальноправових дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

ПОНЯТТЯ ДЖЕРЕЛ ПРАВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Статтю присвячено актуальним питанням сутності джерел права в адміністративному судочинстві. Автором обґрунтовується необхідність розроблення концепції джерел адміністративного права, що дозволить скласти цілісне уявлення про джерела права в адміністративному судочинстві. Наводиться авторське визначення поняття джерела права в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: право, адміністративне право, джерела права, норма права, адміністративне судочинство.

Стаття посвящена актуальним вопросам сущности источников права в административном судопроизводстве. Автором обосновывается необходимость разработки концепции источников административного права, которое позволит сложить целостное представление об источниках права в административном судопроизводстве. Сформулировано авторское определение понятия источника права в административном судопроизводстве.

Ключевые слова: право, административное право, источники права, норма права, административное судопроизводство.

The article is sanctified to the pressing questions of essence of sources of right in the administrative rule-making. In the article an author is ground the necessity of development of conception of sources of administrative law that will allow to lay down an integral idea about the sources of right in the administrative rule-making. Authorial determination of concept of source of right is driven to the administrative rule-making.

Key words: right, administrative law, sources of law, norm law, administrative rule-making.

Вступ. Питання про джерела права є одним із ключових не лише для загальної теорії права, але і для всієї юридичної науки. Вітчизняна теорія щодо системи джерел права в адміністративному судочинстві знаходиться у стані формування, і це обумовлено відсутністю єдиного бачення природи та змісту джерел адміністративного права.

Звертаючись до надбань теорії права, можна зазначити, що усталеного поняття «джерело права» не вироблено. І це не випадково, адже серед науковців відсутнє єдине сприйняття поняття «джерело права». Це пов'язано, по-перше, з відсутністю однозначної відповіді на питання щодо сутності права; по-друге, з багатозначністю лексичного розуміння терміна «джерело».

Крім того, варто зазначити, що проблема джерел права в адміністративному судочинстві також не досліджена і потребує детального вивчення.

Поняттю джерела права приділяється значна увага з боку вчених різних галузей правової гносеології: В.Д. Бабкіна, С.Д. Гусарева, В.С. Журавського, О.В. Зайчука, А.П. Зайця, Л.А. Луць, О.Г. Мурашина, П.О. Недбайла, Ю.М. Оборотова, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіха, О.В. Петришина, Л.В. Петрової, П.М. Рабіновича, В.М. Селіванова, В.Ф. Сіренка, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюка, С.Г. Стеценка, Р.Б. Тополевського, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, О.І. Ющика, які торкалися різних аспектів досліджуваної проблеми.

До сучасних дослідників саме джерел адміністративного права України можна віднести Ю.П. Битяка, О.В. Констанція, О.В. Кузьменко, В.К. Колпакова, Т.О. Коломосьця, С.Г. Стеценка та ін. Проте, незважаючи на наявність змістовних наукових здобутків із цієї тематики, питання щодо джерел права в адміністративному судочинстві не досліджувалися.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності та змісту поняття джерела права в адміністративному судочинстві.

Результати дослідження. Якщо звернутися до тлумачних словників, то слово «джерело» характеризується таким чином: 1) потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі, 2) те, що дає початок чому-небудь, звідки постає, черпається щось; основа чого-небудь; вихідне начало, 3) про того або те, від кого або звідки довідуються про що-небудь, 4) писемна пам'ятка, документ, на основі якого будується наукове дослідження [1].

Поряд із загальним розумінням слова «джерело» у юридичних словниках цей термін також трактують неоднозначно: 1) у формально-юридичному розумінні засіб юридичного виразу права, у результаті чого воно об'єктивується, набуває офіційності й загальної обов'язковості. У такому розумінні джерелами права можуть бути: нормативно-правовий акт, правовий звичай, правовий прецедент, нормативний договір; 2) у матеріальному розумінні – матеріальні умови життя суспільства, які зумовлюють спрямованість і зміст правових приписів; 3) в ідеологічному розумінні – наукові, релігійні та інші погляди, теорії, концепції щодо чинного, можливого та бажаного права [2, с. 78].

Загалом у науковій літературі зустрічаються різні підходи до розуміння джерел права:

1) як форми виразу права у його формальному розумінні [3, с. 226];
2) як сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених конституційних, законодавчих, підзаконних та локальних нормативно-правових актів, що є зовнішньою волею народу і політики держави [4, с. 318];

3) як те, чим керується практика у вирішенні юридичних справ, або як способи закріплення та існування норм права [5, с. 15];

4) як сукупність усіх форм юридичного закріплення та організаційного забезпечення інформації про загальнообов'язкові правила поведінки (юридичні норми у сукупності їх взаємозв'язків (генетичних, структурних і функціональних), через які об'єктивуються нормативні приписи галузі права), нормативні складові національної або регіональної правової системи чи міжнародного правопорядку [6, с. 94; 7, с. 119];

5) як зовнішня форма існування норм права у вигляді письмового документа (правового припису), виданого в межах повноважень суб'єктів правотворчості згідно зі спеціальною процедурою, що має юридичну силу й обов'язковість до виконання, відображає волю суб'єктів правотворчості та спрямовується на врегулювання спеціальних відносин [8].

В.О. Качур визначає джерела права як виражені зовні у певних формах ідейні та матеріальні витоки права, які відображають його цінність у конкретних історичних умовах. Це визначення відображає чотири рівні розуміння поняття джерела права: 1) матеріальний (об'єктивний); 2) ідеологічний (суб'єктивний); 3) формальний (зовнішні форми права); 4) історичний (пам'ятки права), виокремлення яких дозволяє виділити у системі джерел права матеріальні та ідеологічні джерела права [9, с. 36–37].

У Російській імперії, до складу якої входила частина України, до 1917 р. джерелами права, зокрема процесуального, визнавалися, як правило, нормативний правовий акт та

звичай (судовий і народний) в окремих справах і в деяких місцевостях [10, с. 6–16]. Після встановлення радянської влади у правовій науці панувала позиція, що єдиним способом вираження процесуального права є нормативний правовий акт. Правовий звичай та судовий прецедент до джерел права не відносилися. При цьому, на відміну від інших галузей права, у кримінально-процесуальному праві джерелом права вважався лише закон. Проте слід окремо відзначити, що деякі вчені визнавали керівні роз'яснення Верховного Суду СРСР прецедентом тлумачення [11]. Однак ця позиція не отримала загального схвалення у наукових колах. У сфері цивільного процесу також була можливість розгляду судами цивільних справ відповідно до звичаю, проте застосування звичаєвого права не було узаконено [12]. Ситуація не змінилася й із прийняттям Основ цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік 1961 р. та Цивільного процесуального кодексу УРСР 1963 р. [13].

Можна зазначити, що сьогодні в науці продовжує домінувати позиція, що вся процесуальна діяльність суду регулюється лише законами.

Тому не випадково науковці постійно вказують на багатозначність розуміння слова «джерело», що обумовлює різні трактування цього поняття у гуманітарних науках, надання науковцями різних галузей юридичних наук трактувань його характеристик, властивостей, ознак системи тощо. Загалом можна зазначити, що в сучасній юридичній науці склалося вживання терміна «джерело права» в ідеальному, матеріальному та у формально-юридичному значеннях.

Джерелом права в ідеальному значенні виступає правосвідомість і пов'язані з нею природне право, правова ідеологія, праворозуміння, правовий менталітет, правова культура та правове виховання. Зазначені правові явища є специфічним джерелом, формою існування права на ідейному рівні правової реальності, що охоплюють сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій, концепцій, уявлень і настанов та характеризують відношення людей до права та інших правових феноменів, які існують у суспільстві [14].

У матеріальному значенні джерелом права є суспільство, зокрема його соціально-економічний, культурний розвиток, соціальні, політичні та економічні умови, які обумовлюють існування правових норм (засоби та способи виробництва, а також форми власності, засновані на економічних відносинах) [15].

У формально-юридичному значенні під джерелами права розуміють форми його вираження [15]. Більшість науковців схиляється до того, що термін «джерело права» слід використовувати саме у формально-юридичному значенні.

Різноманітність використання термінів «джерело права» та «система джерел права» залежить також від того, для характеристики якої правової системи вживаються ці поняття, від світоглядного підходу дослідника до розуміння права.

Будучи структурним компонентом правової системи, система юридичних джерел права тісно взаємопов'язана з рештою її елементів, особливо із системою права та системою законодавства. За радянських часів традиційною була позиція, за якою ці поняття – і система права, і система законодавства, і система джерел права – розглядалися як рівнозначні. У сучасній науковій літературі співвідношення категорій «система права» і «система законодавства» розглядають по-різному. Інколи поняття подають як тотожні, і це вчені пояснюють недосконалістю законодавства, неможливістю виділення структурних елементів його системи, посиленням на те, що і система права, і система законодавства виражають один і той же феномен – право, але з різних сторін – внутрішньої та зовнішньої. У зв'язку із цим система права і система законодавства співвідносяться як зміст і форма [16]. Так, І. Сенякін зазначає, що система законодавства і система права – це тісно пов'язані категорії, що становлять два аспекти однієї сутності права: вони співвідносяться між собою як форма і зміст. Система права за його змістом – це внутрішня структура права, що відповідає характерові регулювання ним суспільних відносин. Система законодавства – зовнішня форма права, що виражає побудову його джерел, тобто систему нормативно-правових актів. Право не існує поза законодавством, а законодавство в широкому його розумінні і є правом [17, с. 236].

Як слушно зазначає Н.А. Гураленко, такі підходи щодо розуміння джерел права і джерел законодавства як тотожних не є правильним. У сучасному світі право існує не тільки у

законодавчих і підзаконних актах, воно має й інші форми прояву: судовий прецедент, правовий звичай, нормативно-правовий договір. Тому доцільно стверджувати, що із системою права як зміст і форма співвідноситься не система законодавства, а система джерел права. При цьому слід також зазначити, що не може бути визнана прийнятною і спроба поставити знак рівності між системою джерел права і системою нормативно-правових актів, оскільки остання за своїм обсягом значно вужча, адже охоплює лише частину джерел права – нормативно-правові акти [18].

У процесі досліджень джерел права у науковий та практичний обіг було запроваджено ще один термін, покликаний позначати правові явища, які історично позначалися терміном «джерело права». Ідеться про термін «форма права». Запровадження цього терміна, який, на думку деяких науковців, мав би поставити крапку в дискусії щодо сутності джерел права, навпаки, призвело до доповнення проблематики теорії джерел права питаннями про сутність форм права та співвідношення обох понять. Із цього приводу виокремлюються три основні підходи:

1) повне ототожнення термінів «джерело права» та «форма права» із пропозицією щодо заміни першого терміна другим у зв'язку з його багатозначністю;

2) часткове розмежування термінів «джерело права» та «форма права», за якого один термін збігається з одним зі значень другого;

3) повне розмежування термінів «джерело права» та «форма права» з одночасним визнанням за кожним із них свого самостійного специфічного смислу [19].

Не вдаючись у науковій дискусії із цього приводу, слід зазначити, що існує численне розмаїття форм, які використовуються для внутрішньої організації змісту права та їх вираження зовні. Без об'єктивізації права в зовнішньому середовищі соціальні норми не можуть набути якості правових, неможливим також є їх реальне функціонування. Цілком слушно зазначає О.М. Ярошенко, що держава, встановлюючи систему форм права, наділяє їх якостями офіційності, обов'язковості, передбачає заходи державного захисту. Усередині цієї системи існують складні зв'язки ієрархії, взаємодоповнюваності і координації. Без об'єктивізації права в зовнішньому середовищі соціальні норми не можуть набути якості правових, неможливим також є їх реальне функціонування [20, с. 22].

Зважаючи на велику кількість наявних підходів, неможливо чи принаймні мало ймовірно створити єдине, загальноприйняте, узагальнене визначення поняття «джерело права», адже вибір і формулювання суттєвих ознак, що вирізняють означуване явище з-поміж інших елементів одного класу, залежать від варіанта того чи іншого типу праворозуміння, а отримані узагальнення вважатимуться повними лише у межах певних історичних умов, за яких відбулося те чи інше дослідження проблеми [21].

З огляду на предмет нашого дослідження, а також на те, що галузь адміністративного права, будучи частиною системи всього вітчизняного права, наділена його ознаками, вважаємо, що існують підстави для твердження, що джерела права в адміністративному судочинстві мають аналогічну правову природу, як і джерела права та джерела адміністративного права загалом. Із цих позицій необхідно й визначати види і поняття джерел права в адміністративному судочинстві.

В.Б. Авер'янов під джерелами адміністративного права розуміє зовнішні форми встановлення і вираження адміністративно-правових норм – акти правотворчості державних органів та організацій, органів місцевого самоврядування, прийняття в межах їхньої встановленої законодавством компетенції, а також міжнародні угоди (договори) і міжнародні правові акти, ратифіковані Україною [22].

Ю.П. Битяк вважає, що джерелами права в адміністративному праві є прийняті уповноваженими органами акти правотворчості, які цілком складаються з адміністративно-правових норм чи містять хоча б одну з таких норм [23]. До джерел адміністративного права Ю.П. Битяк відносить: Конституцію України; міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України; акти, що мають силу закону (закони, кодекси, декрети уряду); постанови Верховної Ради України; укази та розпорядження Президента України; постанови Кабінету

Міністрів України; накази керівників центральних органів виконавчої влади, розпорядження голів місцевих державних адміністрацій; рішення органів місцевого самоврядування, а також рішення Конституційного Суду України [23]. На відміну від попередніх вчених, Ю.П. Битяк до джерел адміністративного права відносить вже й судові рішення, а саме рішення Конституційного Суду України.

Як форму вираження норм адміністративного права розглядають джерела права В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Т.О. Коломоєць [24; 25] та А.В. Константи́й [26]. Однак В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко та Т.О. Коломоєць вже до переліку джерел адміністративного права, крім законодавчих актів (законів, кодексів, положень, статутів тощо), відносять й акти судових органів, хоча, що саме розуміється під актами судових органів, у їхніх працях не зазначається.

Отже, з урахуванням наведених думок науковців щодо джерел адміністративного права можна зазначити, що під ними здебільшого розуміють конкретні форми зовнішнього виразу норм адміністративного права, через які відбувається владно-регулювальний вплив на адміністративно-правові відносини. Такий загальновизнаний науковий підхід не є винятком для джерел права в адміністративному судочинстві з погляду юридичного позитивізму, адже у вітчизняній правовій доктрині джерелом права офіційно визнається нормативний акт. Отже, праці теоретиків адміністративного права суттєво впливають на сучасне розуміння джерел права в адміністративному судочинстві.

Підсумовуючи вищенаведене, на нашу думку, під джерелами права в адміністративному судочинстві розуміють зовнішній спосіб вираження права, у якому закріплено процесуальні правила поведінки суб'єктів адміністративного судочинства, що мають загальнообов'язковий характер, формальну визначеність, направлені на реалізацію норм матеріального права та регулювання адміністративно-процесуальних відносин, пов'язаних з адміністративним судочинством. Особливості джерел процесуального права визначаються специфікою процесуальних норм, що входять до їх складу та які визначають задачі, цілі, принципи адміністративного процесу.

Список використаних джерел:

1. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/dzherelo>.
2. Юридичні терміни. Тлумачний словник / [В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.] ; за ред. В.Г. Гончаренка. – 2-е вид. стереотип. – К. : Либідь, 2004. – 320 с.
3. Керимов Д.А. Философские проблемы права / Д.А. Керимов. – М. : Мысль, 1972. – 472 с.
4. Погорілко В. Джерела конституційного права України: поняття, види і система / В. Погорілко, В. Федоренко // Право України. – 2002. – № 3. – С. 8–16.
5. Теория государства и права : [учебник] / под ред. А.Г. Хабибуллина, В.В. Лазарева. – 3-е изд. перераб. и допол. – М. : Инфра-М, 2009. – 624 с.
6. Тополевський Р.Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Р.Б. Тополевський. – Х., 2004. – 204 с.
7. Тимошенко М.О. Джерела кримінального процесуального права України у контексті системного підходу до їх розуміння / М.О. Тимошенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 4. – Т. 3. – С. 119–122.
8. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології : [монографія] / Н.М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – 336 с.
9. Качур В.О. До розуміння та визначення поняття «джерело права» / В.О. Качур // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – № 6-1. – Т. 1. – С. 36–39.
10. Васильковский Е.В. Учебник гражданского процесса / Е.В. Васильковский. – 2-е изд. перераб. – М. : Бр. Башмаковы, 1917. – 429 с.

11. Судебная практика в советской правовой системе / отв. ред. С.Н. Братусь. – М. : Юридическая литература, 1975. – 328 с.
12. Абрамов С.Н. Гражданский процесс / С.Н. Абрамов. – М. : Красный пролетарий, 1948. – 484 с.
13. Слинько Д.В. Особливості джерел процесуального права / Д.В. Слинько // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2014. – № 18. – С. 26–29.
14. Корольова Ю.В. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності / Ю.В. Корольова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 31. – С. 10–13.
15. Білоус А.О. Політико-правові системи: світ і Україна / А.О. Білоус. – К., 1997. – 200 с.
16. Бобылев А. Современное толкование системы права и системы законодательства / А. Бобылев // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 22–27.
17. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / под ред. проф. М.Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 2 : Теория государства и права. – 1998. – 656 с.
18. Гураленко Н.А. Система джерел права як компонент правової системи: системно-функціональний підхід [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/533/1.pdf>.
19. Зінчук А.В. Джерела (форми) права: поняття і ознаки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/dbms/2012_23/275.pdf.
20. Ярошенко О.М. Джерела трудового права : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.М. Ярошенко. – Х., 2007. – С. 476.
21. Гураленко Н.А. Система джерел права як компонент правової системи: системно-функціональний підхід [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/533/1.pdf>.
22. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] : у 2 т. / за ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Юридична думка, 2004. – Т. 1 : Загальна частина. – 2004. – 584 с.
23. Адміністративне право України : [підручник] / [Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дяченко та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
24. Адміністративне право України. Загальна частина : [курс лекцій] / [В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, О.В. Горбач та ін.] / за ред. В.В. Коваленка. – К., 2011. – 395 с.
25. Колпаков В.К. Вступ до навчального курсу «Адміністративне право України» / В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць. – К. : Ін Юре, 2014. – 240 с.
26. Константи́й О.В. Джерела адміністративного права України : [монографія] / О.В. Константи́й. – К. : Рада, 2005. – 120 с.

